

סימן י"ב

חיוב אונסים באדם המזיק (כו ע"א)

א. דברי שמואל ושיטות הראשונים

תנן במשנה בריש פרק המניח (כו ע"א): "המניח את הכד ברה"ר ובא אחר ונתקל בה ושברה – פטור". על דברי המשנה, מקשה הגמרא (שם ע"ב): "אמאי פטור? איבעי ליה לעיוני ומיזל!" ומתרצת הגמרא כמה תירוצים. אחד מהם, בשם שמואל: "שמואל אמר: באפילה שנו". וביאור התירוץ: מאחר שהיה מדובר על מקום אפל, לא היה יכול האדם לראות את הכד, ולכן הוא נחשב אנוס, ופטור על ההיזק.

תוספות (ד"ה "ושמואל אמר") מקשים, מה בכך שהלך במקום אפל, הרי מובא בגמרא לקמן (כו ע"ב) מימרת תנא דבי חזקיה: "אמר קרא: 'פצע תחת פצע' (שמות כא, כה) – לחייבו על השוגג כמזיד, ועל האונס כרצון". אם כן, אע"פ שמדובר באפילה ואנוס היה האדם להזיק – אמאי פטור?

מכורח קושיה זו, מחדשים התוספות גדר אמצעי: מה ששנו שאדם חייב באונס כדתנא דבי חזקיה, היינו באונס רגיל: כעין אבידה¹. אך באונס גמור: כעין גניבה – פטור האדם מלשלם. סימוכין ליסוד זה, מביאים תוס' משיטת ר"י המובאת בב"מ (פב ע"ב), וז"ל הגמרא:

המעביר חבית לחבירו ממקום למקום ושברה... רבי יהודה אומר: שומר חנם – ישבע, נושא שכר – ישלם.

ומבארים התוס': מתוך ששומר חנם יכול להשבע ולהיפטור, ואין מחייבים אותו משום אדם המזיק, נראה לומר שעל אונס כעין גניבה – פטור².

אך הרמב"ן (ב"מ שם, ד"ה "במלוה") חולק על תוספות. לשיטתו, אדם חייב מדתנא דבי חזקיה אפילו באונס גמור³, וכגון שנפל מן הגג ברוח שאינה מצויה, ואפילו כרוחו של אליהו.

¹ ראה הפניית תוספות: "כדאמרינן בהשואל (ב"מ צד ע"ב) דגניבה קרובה לאונס ואבידה קרובה לפשיעה".

² ועיין בתוספות לאריכות דברים.

³ ונראה, שלשיטת הרמב"ן, הנתקל כמה שהונח בר"ה פטור, מאחר שגם השני פשע בעצם ההנחה בר"ה.

ב. אדם המזיק – השלמת החיסרון

וצריך ביאור, בין לשיטת התוס' ובין לשיטת הרמב"ן – מפני מה מיוחדים דיני נזיקי, שבהם חייב אדם באונס? והרי אפילו ברוצח בשוגג אין חיוב מיתה אלא גלות, ומאי חזית לומר שנזיקין חמורים מרוצח?

ובשלמא לשיטת תוספות, אפשר להסביר ע"פ עיקרון ידוע בדיני נזיקין: אדם חייב על נזק בכוחו, אך גם על שמירת גופו שלא יזיק – היינו נזק בגופו⁴. בכל התורה כולה, מה שאומרים שאנוס פטור – היינו במעשה בכוחו. ובאמת, גם בניזקין, האנוס להזיק בכוחו – פטור. אך כל אדם המזיק באונס כעין אבידה חייב מדין אחר, ולא מדין אדם המזיק בכח. לשיטת תוספות, אדם המזיק באונס כעין אבידה חייב משום נזק בגופו, היינו פשיעה בשמירה.

אך לשיטת הרמב"ן, עדיין קשה: הרי באונס גמור אין פשיעה בשמירת גופו⁵, ומדוע מתחייב על כך?

ונראה לתרץ ולומר, דאמנם מצד אשמת האדם, אין שייך להעניש על מעשה הנעשה באונס. אך בניזקין – חיוב התשלום אינו עונש על האיסור שעבר האדם, אלא חיוב בכדי להשלים ולתקן את הנזק: חיוב מצד המציאות. אם כן, אדם המזיק באונס באמת לא חטא או פשע, אך עכ"פ חייב לתקן את מה שהזיק.

ג. קושיא על שיטת הרמב"ן מדין שוחט בשכר

הגמרא לקמן (צט ע"ב) דנה לגבי שוחט מומחה שקלקל את השחיטה:

הנותן בהמה לטבח וניבלה. אומן – פטור, הדיוט – חייב. ואם נותן שכר – בין הדיוט בין אומן – חייב.

על פי הגמרא, יש להקשות שוב על שיטת הרמב"ן: בשלמא לתוספות דס"ל שעל אונס כעין גניבה פטור – מובן מדוע האומן פטור, אך לשיטת הרמב"ן – אמאי פטור, הרי הוא מזיק?!

ונראה לומר, שלדעת הרמב"ן אין לשוחט גדר של אדם המזיק, דמאחר והוא עשה זאת ברשות – יש לדונו רק מדיני שומרים⁶.

⁴ עיין לעיל סימן א', בעניין גדר אדם המזיק בכוחו ובגופו.

⁵ שהרי האדם עשה ככל יכולתו לשמור מפני ההזיק, ואין כאן פשיעה בשמירת גופו.

⁶ ומאחר שבשומרים לא התחדש דינו של חזקה לגבי חיוב אף על אונס – האומן פטור.

ד. דעת הראב"ד ב'בעליו עמו'

הרמב"ם (פכ"א מהל' אישות ה"ט) פוסק, שאשה ששברה כלים בבית – פטורה, משום שלום בית. על שיטת הרמב"ם מקשה הראב"ד על אתר: מדוע צריך הרמב"ם להגיע לטעם של "שלום בית", הרי יש לאשה דין "בעליו עמו" (שמות כב, יד), ותהיה פטורה מטעם זה?!?

על קושיית הראב"ד הנ"ל תמהו המפרשים (עי' מל"מ שם): מה עניין דין "בעליו עמו" לכאן? הרי יש כאן עניין של מזיק, ולא של שומר, ובמזיק אין את הפטור של "בעליו עמו"?!?

אך לפי היסוד דלעיל שהובא לשיטת הרמב"ן, מובנים דברי הראב"ד: מאחר שהבעל נותן לאשה רשות לעסוק בכלים, אין אנחנו מתייחסים אליה בתור אדם המזיק. תחת זאת, יש לה דין של שומר בלבד. וא"כ ניתן להבין מדוע מכניס הראב"ד את הפטור של "בעליו עמו", שהרי באמת מדובר כאן בשומר.

וראה בשיעור הבא, באותו עניין בתוספת ביאור והרחבה.